

Toplumdilbilim, Dilbilgisi ve Edebiyat Alanlarında Arnavutça ve Türkçe Arasındaki İlişkiler Üzerinde Değerlendirmeler

Adriatik DERJAJ¹

Öz

Biz bu çalışmamızla, bambaşka dil ailelerine mensup olan, Arnavutça ve Türkçe arasındaki temasın ürünü olarak saydığımız ve Arnavut insanımızın toplumsal hayatının göstergeleri olan bazı toplumsal ve dilbilimsel örnekler üzerinde durmaya çalışacağız. Tespit ettiğimiz belirtiler hem dilsel tahlillerimizle hem de edebiyat seviyesinde yaptığımız gözlemlerimizden ortaya çıkarıldı. Türkçenin Balkan dilleri ile ilişkisi ve özellikle Balkan coğrafyasında en eski dillerden sayılan Arnavutça ile ilişkisi, bundan dolayı da etkileşimi ve bağlantısı, yabancı ve yerli dilcilerin geçtiğimiz yüzyılın başından beri, ilgisini çekmesine rağmen, elimize ulaşan eserlerden, çalışmaların salt sözcüksel ve nadiren dilbilgisel seviyelerde kaldığını tespit etmekteyiz. Çalışmamız, geride bıraktığımız yüzyılda yapılan çalışmalardan tamamen farklı olup, toplumdilbilim çerçevesinde bir ilk olmasının yanısıra, dilbilgisi ve edebiyat alanlarından yeni bakış açılarıyla dil teması sonuçlarına yeni ufuklar açmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *toplumdilbilim, dilbilgisi, deyimibilim, edebiyat, Arnavutça, Türkçe.*

¹ Dr, Tiran Üniversitesi, Yabancı Diller Fak., Slav ve Balkan Dilleri Böl., Türk Dili ABD, derjaj@gmail.com

Evaluations on Relations between the Albanian and Turkish languages in the field of Sociolinguistics, Grammar and Literature

Abstract

In this study we will try to stop at a few examples of social and linguistics, which are a product of contacts between Albanian and Turkish languages and mirror of the social life of the Albanian man. Our definitions are a resultant of deep analyses we have made be it in the grammatical plane and also in the field of Turkish and Albanian contemporary literature. Although relations and thus contact and connection between Turkish and Balkan languages and mostly with the Albanian language which is one of the oldest languages of the Balkan Peninsula, have attracted the attention of the most prominent researchers of the previous century, we see that the studies we own today are left only as lexical studies and little also in in grammatical levels. Our study is completely different from the works inherited from the past century, and despite the fact that there is the chance to be the first study in the field of sociolinguistics, it aims to arrive at the results of linguistic contact with brand new horizons.

Keywords: *sociolinguistics, grammar, phraseology, literature, English, Turkish.*

1. Giriş

Topluluklar arasındaki dil ilişkileri, dolayısıyla edebiyat, toplum ve kültür ilişkileri en ünlü dilcilerin, felsefecilerin ve sosyologların araştırma konusu olmuştur. Bunlar arasından, Bloomfield, Humboldt, Uriel, Krezevovski, Kazazis, Bugayski, Çabej ve Aksan'ı sayabiliriz. Bu olgu, yeni bir bilim dalı olan 'dil temasları' alanının ana inceleme konusu olmasının yanısıra, tarihî ve coğrafi dilbilim, ruhdilbilim ve özellikle toplumdilbilimin ilke ve yöntemlerinin, dillerin kendi kökünü, geçmişini ve gelişimini incelemek ve tespit etmek için önemli bir alt dal ya da yan dal oluşturmaktadır.

Hunların, Avarların, Peçeneklerin, Bulgarların, Kumanların, Oğuzların ve en son Osmanlı Türklerinin, Balkan Yarımadasındaki geliş-geçişini inceleyen tarihçilerden elde edilen dilsel veriler, onlardan bu bölgelerde kalan yer ve kişi adları, konu için başta gelen önemli unsurlardandır. Kuman ve düşman sözcüklerinin Kuman Türkçesinden Balkanlara girdiği iddia edilmekte ve günümüzde Balkan Yarımadasının batısında bulunan Arnavutluk'ta, Puka bölgesinde Düşman köyü ve yine Arnavutluk'ta Koman adlı bölge, Arnavutluk'un güneyinde Su köyü, Orta Arnavutluk olarak adlandırılan bölgemizde Çetë ve Çorum köyleri vb., Makedonya sınırlarında bulunan Kumanova kenti, Romanya'da Komaneşti adları, Voyvodina'da Kumane köyü vb., dilcilerin tespit ettiği en belirgin örneklerdendir. İlk olarak şunu vurgulamak gerekir ki, tarih içinde, Balkan Yarımadasının ilk ve öz sakinleri olan, İlirlerin torunları olan Arnavutlar dışında, diğer milletler, geldikleri bölgelerden temasta oldukları Türk topluluklarından belirli sözcük ve dilsel yapıları da almışlar ve bu diller üzerinden de Arnavutçaya birçok yer, kişi ve nesne adları girmiştir.²

Şunu belirtmek gerekir ki, 'Balkan dilleri' sözcük öbeği, bir dilsel terim değildir. Bu öbek çerçevesinde yer alan Anadolu Türkçesinin Rumeli varyantları sayılan Kosova Prizren Türkçesi, Trakya ya da Batı Trakya dil varyantları vb., Balkan Türkçeleri olarak adlandırmak istediğimiz dilleri bir yana bıraksak bile, söz ettiğimiz coğrafyadaki dillerin tümü Hint Avrupa dil kolunda olmalarına rağmen, farklı alt dil

² Adriatik Derjaj, "Arnavutça Türkçe Dil İlişkileri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 18, No 3, 2010, s. 991-996.

ailelerinde yer almaktadır. Arnavutça ve Yunanca gibi diller bu kolda tek başlarına yer almaktadırlar. Dil temaslarının ana araştırma konusu olan bu diller, yani, Arnavutça, Yunanca, Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Boşnakça ve Makedonca aynı coğrafyayı paylaştıkları için Balkan dilleri adını almışlardır, kanaatindeyiz.

Saussure'un ifadesiyle, arazi, iklim şartları gibi yabancı etkenlerle, nasıl ki bir bitkinin iç düzeni değişikliklere uğrayabiliyorsa, aynı şekilde dil de dış etkenlerle değişebilir.³ Sadece dilin kendisi değil, dilin kullanımı da çeşitli etkenlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Dillerde çeşitli hayat biçimleri, kimlikler yer alır ve bunlar sürekli bir değişim ve akış içindedirler. Hayat biçimlerinin, dillerin, bilgilerin kapalı, katı, değişime dirençli olması demek, onların ölümü demektir.⁴

Dilin en önemli özelliklerinden biri, değişen ve gelişen bir sistem olmasıdır. Bu gelişim ve değişimi yaşamakta olduğumuz an içinde görmek ve anlamak zor olsa da, art ve eşzamanlı bir bakışla dilin farklı biçimlerini görebiliriz. Hiçbir dil yüz yıl önceki durumuyla aynı değildir ve konuşulduğu coğrafya içinde herkes tarafından aynı biçimde kullanılmaz. İnsanlar aynı dili konuşabilirler; ama bu, dili aynı biçimde kullandıkları anlamına gelmez. Kişinin içinde bulunduğu yaşam koşulları, öğrenim düzeyi, beslendiği kaynaklar dilini de biçimlendirir. Aynı koşullar içinde bulunsalar dahi kişilerin dili kullanmalarında yine de farklılıklar görmek mümkündür. Kelimeleri söyleyiş, seçiş ve belli kelimeleri tekrarlayış bakımından aynı aileden iki kişi arasında bile farklılık olabilir. Coğrafi çevre, aynı dil coğrafyasında farklı söyleyiş özelliklerinin, ağızların oluşmasını sağladığı gibi topluluk çevreleri, dile farklı yapı kazandırmaktadır. Dildeki ya da toplumdaki herhangi bir değişme diğerine de yansır. Bu yüzden dilden bağımsız toplumu, toplumdan bağımsız dili düşünmek imkansızdır. Toplumun herhangi bir alanındaki değişme, bağımsız ve tek yönde değişim değildir; her bir yapılanma toplumdaki diğer alanları da etkiler. Toplumda meydana gelen değişiklikler, dilde de kendini gösterir ve dili değişken kılar.⁵ Toplumdilbilim, dilsel davranışları belirleyen toplumsal yasaları ve

³ Ferdinand Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, Multilingual, İstanbul, 1998, s. 53.

⁴ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 248.

⁵ Kamile İmer, *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 9.

kuralları ortaya çıkarmaya, bunların sınırlarını çizmeye, söz konusu davranışı dilin kendisine göre tanımlamaya çalışır.⁶ Bireyin dilini etkileyen unsurlardan biri de yaşanan ortamdır. Kırsal yerlerde yaşayanların dilinde doğadaki varlıklara bir bağlılık görülür. Köy insanı, tarımda kullanılan araç ve gereçlerin adlarını, sabanı, pulluğu, bunların parçalarını bilirken, köy deneyimi olmamış bir şehirlinin dilinde tarımla ilgili bir söz varlığı bulamayabiliriz.⁷

Bu bağlamlarda toplumdilbilimcilerin dil üzerinde kavramları bir başka görünmektedir. Onlara göre, dil, insan kümesi içerisindeki işlevi ışığında incelenir. Onlar dili insan kümesinin kültürü ve *içsel* olarak sunduğu – dili oluşturan unsurlar arasındaki ilişki – ve *dışsal* olarak – dili oluşturan unsurların bir başka dil ve konuşurlarıyla teması – sunduğu ritim ile bağlı görüyorlar.

Bu bakış açısıyla, dil coğrafyasının gözden kaçırdığı noktalarda toplumdilbilimin ilgisi ve merakı öne çıkmaktadır.

Diğer yandan böylesi karşılaştırmalı bir tahlil, toplumdilbilim ve ruhdilbilim arasında da yapılabilmekte; ilki konuşuru ve onun dilsel davranışını bir başkasıyla kıyasen gözlemlerken, diğeri konuşuru ve onun dilsel davranışını ‘konuşurun içerisindeki kişilerle’ ve kendisinde gözlemlemektedir.

Tahlilimizi daha da derinleştirmeksizin, ruhdilbilim ve pragma-dilbilim arasındaki fark konusunda şunu dile getirmek gerekiyor: Pragma-dilbilim insanı kendi kişilik unsurları üzerinde değil de, insanı kendi amaç ve yararları üzerinde gözlemlemektedir.

2. Türkçe – Arnavutça İlişkileri

2.1. Toplumdilbilim Açısından Değerlendirme

Arnavutçada tespit edilen Türkçe unsurların yerleşmesindeki şehirlerin – yani toplu insan kümelerinin – oynadığı başrolü görmek/incelemek bir özetleyici ayna yani bir betimleyici çalışma, önemli bir katkı sağlayacaktır. Böylesi detaylı bir betimleme, Arnavutça’nın söz

6 Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları, Temel Metinler*, İstanbul, YKY, 2. baskı, 2005, s. 186.

7 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara, 1995, s. 88.

varlığında yerleşen unsurların oranını belirlemekte yardımcı olmasının yanısıra, söz konusu unsurların Arnavut insanının toplum hayatındaki belirleyici faktörleri tespit etmede etkin bir rol oynayacaktır.

Bu türlü çalışmalarla tipolojik ve topolojik betimler yapmaya çalıştık. Bu konuda en azından iki yüz sayfalık bir eser ortaya çıkmıştır, ancak gerçeği söylemek gerekirse bu çabalar sonucu, altı yüz yıllık bir beraberliğin doğurduğu bağ ve bahçelerden sadece bir iki meyve ortaya çıkarılabiştir.

Çalışmalarımızda, Arnavut-Türk beraberliğinden ortaya çıkan ilk belirtiler insanımızın ruhsal yapısını davranışını ilgilendiren unsurlardır. “Her sözcük bir dünyadır” sözüne dayanacak olursak Allah – Allahu; Peygamber – Pejgamber – Pejgamer; Cennet – Xhenet; Cehennem – Xhehenem, Melek – Melek – Meleqe; Rahmet – Rrahmet ve benzeri sözcüklerde saklanan dünya, Arnavut insanımızın dünya görüşündeki ilk dönüm noktasıdır, kanatindeyiz.

Bunun filizlenmesindeki ilk tohumların Bektaşî müritlerin insanımızla birlikte yaşamalarından, onların dertleri ile birebir dertlenme ve asıl memleketleri olan Anadolu’ya bir daha dönmek suretiyle hayatlarını insanımızın yanında geçirmeleri en büyük etkidir.

Altı yüz yıl içerisinde çınar kökü ve gövdesi gibi derinleşen ve genişleyen bu dünya, geçen asrın ikinci yarısında yaşadığımız toplumsal kaosa örtülmeye çalışıldı. Ancak yakın tarihimiz gösterdi ki, hiç başarılı olamadı; tersine bu örtü, insanımızın gönlünde yaşayan bu dünyanın temiz, pak bir şekilde saklanmasına, korunmasına vesile oldu.

Bunu ispatlamak için geçen hafta ilk defa üniversitede okuyan bir öğrencimle yoklama yaparken yaşadığım olaydan/diyalogdan çıkardığım kısa fakat öz olan bilginin bile kâfi olacağını düşünüyorum:

-Adınız ne, diye sordum.

-Benim adım İnajeta (İnayeta) diye cevapladı.

- Aceleci bir tavırla, böyle bir kişi adı dilimizde yoktur, dedim. İna (İtalyanca kökenli) ve Jeta (Arnavutça Yeta, Hayat anlamına gelen, kişi adı) olmalıdır diye vurguladım.

-Yok hocam, dedi, benim adım İnajeta. Çok kutsal bir insan; hatırladığım kadarıyla Derviş Baba koydu adımı, diye vurguladı.

- O anda *jeton düştü* ve sevimli öğrencimin adının İna yet/e olduğunu, yani Allah'ın inayeti anlamını taşıdığını çıkardım.

Askeri yapı, oluşum ve stratejileri ile meşhur olan Osmanlı Türkleri ile temastan Arnavutçada yerleşen savaş ile ilgili sözcüklerin toplum hayatımıza da uygun düşmesinden dolayı yaşaması ve yerini 'başka kelimelere verememesi' dilcilerce en tartışılan grubu oluşturmaktadır. Alıntı sözcükler için alan araştırmacıları, sözcüğü nesne ile eşleştirerek, nesnenin girmesiyle sözcük girer, nesnenin çıkmasıyla sözcük de çıkar, yerini başka bir nesnenin sözcüğüne bırakır ya da yok olur, gider. Bu varsayım, dünyanın birçok dilleri için uygun olabilir ancak Arnavutçada yerleşen Türkçe askeri sözcükler için böyle bir sonuçtan asla söz edilemez. *top, fitil, tabanca, dyfek (tüfek), fishek (fişek), dylbi (dürbün), bıçak, at, asqer (asker), jeniçer, bori, allti* vb., altı yüz yıl önce giren nesnelere günümüzde insamızca kullanılmamalarına rağmen, erkeklik, mertlik, delikanlılık gösteren ifadelerimizde, kurnazlık ya da namertlik gösteren davranışlar için kullanılan ibarelerde etkin rol oynamakta, folklorumuzda ve mitolojimizde nesilden nesle aktarılmaktadır.

Bunlardan:

I bie me top – *topla vurmak* – bir şeyi elde etmek için her şeyi yapmak;

I futi fitilin – *fitili koydu* – bir konu için karşıdakini kışkırtmak;

Qan dyfeku pēr tē zot – *tüfek sahibi için yas tutuyor* – sahihsiz kalmış iş ya ad, dava;

E shkrep i dyfekun – *tüfeği tetikledi* – başlangıç yaptı, cesaretini gösterdi;

E sheh me dylbi – *dürbün ile görmek* – konuların içerisini tam olarak görmek;

Fisheku i fundit – *son fişek* – bir şeye ulaşabilmek için elindeki son olanak;

Mbeta fishek – *fişek gibi kaldım* – parasız kaldım;

Nuk i ndezi fisheku – *fişeği patlamadı* – başaramadı, amaçladığı şeye ulaşamadı;

E la *bıçak – bıçak gibi bıraktı* – her şeyini aldı;

Më shpëtoi alltija – *altı⁸lık fişeği kaçırdı* – istemeden birilerini incitmek, sehven öldürmek;

I dha një *furçë – fırça* verdi – yüzeysel olarak medhetti, vb...

Toplumsal katmanlarımızın, alt ve üst tabaka fark etmeden, medya ve siyasi konuşmalarda eklemek ve su kelimeleri yanında kullanılan ibareler en belirgin örneklerini oluşturmaktadır.

Balkan Yarımadasında şehircilik özellikleriyle bilinen Osmanlı Türkleri, bu beldelerde sadece altyapı kurmakla kalmayıp, Orta Çağ döneminde eşi pek nadir bulunan bir yönetim ve yaşama tarzının oluşmasında etkin olmuşlardı. Kurulan idari sistemin, şehir yaşam düzeninin, kültürel faaliyetlerin beraberinde getirdiği dilsel unsurlar, Arnavutların toplumsal hayatında izlerini halen korumaktadır. “At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır” deyimince, döneme ait kültürel sözlükçe tıpkı ilk temastaki gibi toplumumuzun gündelik yaşamının, yaşam tarzının ve dünya görüşünün ayrılmaz bir parçası olamaya devam etmektedir.

Bu meyanda şunları sayabiliriz:

Kozmetik ve süs eşyaları: gjerdan – gerdan, maniqyr – manikür, bojë – boya, këna – kına, myshk – misk...

Müzikle ilgili verintiler: qemane – keman, saze – saz, zurna – zurna, aheng – ahenk...

Ziraat alanı: bahçe –bahçe, bahçevan – bahçıvan, zarzavate – zerzevat...

Biyoloji alanı: filizë – filiz, majdanoz – maydanos, bajame – badem, fistiqe – fıstık, karpuz – karpuz, gonxhe – gonca, hurmë – hurma, jasemin – yasemin, pambuk – pamuk, panxhar – pancar, patëllzhan – patlıcan, sheftali – şeftali, zymbyl – sümbül, selvi – servi, misër – mısır, vishnjë – vişne, kajsi - kayısı...

İnşaat alanı: qemer – kemer, qereste – kereste, direk – direk, tullë – tuğla...

⁸ Altı: Osmanlı döneminde kullanılan bir tabanca türü. Altı tane fişek taşıdığı için altı/altılık deniyormuş.

Hayvanlar ve kuşlar: bilbil, bylbyl – bülbül, çakall – çakal, kumri – kumru, lejlek – leylek...

Gemicilik ve marina; direk –direk, gjemi –gemi, hambar – ambar, kiç – kıç, bash – baş.

Akrabalık adları; atë – ata, babë – baba, hallë – hala, dajë – dayı, teze – teyze...

Son sıraladığımız verintilere gelince, yani akrabalık ile ilgili verintilerin sayısına ve düzeyine dikkat edilirse Türkçeden Arnavutçaya bir tek anne ve amca sözcüklerinin girmediğini rahatlıkla fark edebilmekteyiz. Anne kelimesi Arnavutçada mama, nëna anlamına gelmektedir ve İtalyancadan geldiğini bu dili bilenler kolayca anlar; İtalyancası mamma, nonna demektir. Amca kelimesi ise Arnavutçada xhaxha – (caca) anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün ölçünlü İtalyancada anlamı cio (xio) olup, İtalyan lehçelerinde de cacco olarak kullanılmaktadır. Arnavutçada kullanılan cacca – amca kelimesi de büyük bir ihtimalle İtalyancadan gimiştir. İşte, bu gibi dellilerden yola çıkılarak Türkçenin Arnavutçaya olan etkisinin Osmanlı Türkçesi ya da günümüz ölçünlü Türkçesinin kriterlerine göre değil de Anadolu’da konuşulan ağızların sözcük bilgisel ve dilbilgisel özelliklerinin kriterleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi uygun olur. Arnavutluk’un kuzeyinde kullanılan mica – amca kelimesi, Batı Grubu Türk Ağızlarında kullanılan emice varyantından Arnavutçaya girmiştir.

Kanaatimizce, insanlara yardımcı olma ruhu, iyilik yapmak için fırsat arama, sadaka, sevap, yetim, fakir fukara, dert, v.b. sözcüklerinde saklanan yardımseverlik duygusu, Arnavut insanının kanındaki alyuvarlar arasında yüzmektedir.

Hayatın önemli bir kesiti olan ticari işlemlerde Türkçenin etkisini bu alanın her halkasında fark etmekteyiz.

Marketler ve supermarketler değişik türleri ile çoğalsa da insanımız yine *Shkon në Pazar, bën pazarllëk dhe jep para... Pazara gider, pazarlık eder ve parasını verir...*

‘Resmiyet’ güzeldir, ama, ‘bahşiş’ vermeden işler güzel sonuçlanamaz...

Düğünlerimizde müzik çalar ama ‘aheng’in yerini hiçbir ses tutamaz...

Gelinlerimiz değişik değişik giyinir süslenir ama şami yani mendil olmazsa olmaz...

Dünyanın en güzel düğünleri Sunnet düğünleridir, bunda şüphe yok...

Çağdaş aşçılar güzel reçeller yaparlar ama baklava kadar tatlı bir yiyecek yoktur.

Evlerimizde klima ve ısıtıcı var ama yorgan gibisi yok.

İnsamızca kullanılan ifadelerin, Arnavutçaya yerleşen Türkçe unsurların toplumdilbilimsel açılarını dile getirerek, bu unsurların Arnavut ve Türk toplumlarının beraberliğinden doğan paha biçilmez unsurlar olduğunu vurgulamak gerekir.

Arnavutçadaki Türkçe atasözleri ve alıntı deyimlerin, iki türlü olduğunu söyleyebiliriz: İlki ve en belirginleri doğrudan Türkçeden giren ve nesilden nesle birebir aktarılan/çevirilen deyimlerdir: *Me të pyetur gjen Stambollin*, (Sora sora İstanbul bulunur), *U rrokullis tenxherja dhe gjeti kapakun*, (Tencere yuvarlandı kapağını buldu), *Fshati që duket s’do kallauz* (Görünen köy kılavuz istemez), *Paraja e bardhë është për ditë të zezë* (Ak akçe kara gün içindir), *S’ke ç’ibën gomarit i bie samarit* (Eşeğine gücü yetmeyen semeri döver), *Më mirë të dali shpirti se nami* (Bir kişinin adı çıkacağına canı çıksın), *Hesapi i shtëpisë nuk del në Pazar* (Evdeki hesap çarşıya uymaz), *Digjet i njomi pranë të thatit* (Kurunun yanında yaş da yanar) v.b. Türkçeden alıntılı deyimler: *Ma bëj hall*, (Helal et), *Të qoftë haram* (Haram olsun), *Bëj sabër*, (Sabırlı ol).

2.2. Dilbilgisel Değerlendirme

Türkçeden Arnavutçaya giren birçok alıntının kökeninin, Arapça, Farsça, Hintçe, Moğolca gibi dillerden olduğunu bilmekteyiz. Ama Türkizm terimini (Türkçe kökenli sözcük-alıntı), Oryantalizm⁹ (doğu kökenli sözcük-alıntı) terimine karşı kullanmayı tercih etmekteyiz. Bunun iki nedeni vardır:

⁹ Emil Lafë , “Vendi i orientalizmave ndër huazimet e shqipes”, *Studime Filologjike* , No. 1-4, 1993, p. 35.

a) Arnavutçadaki Türkçe kökenli sözcüklerin sayısı, Türkçe üzerinden giren Arapça ve Farsça sözcüklerin sayısından daha fazladır.

b) Oryantalizm terimi, bizce, verici dilin veya aracı dilin belirlenmesinde yardımcı olamamaktadır. Ayrıca, dilimizdeki alıntılarının giriş yolunu aydınlatma çabasının önünü de kapatan, başarılı olamamış bir çözüm yoludur.

Diğer yandan ise, unutmamak gerekir ki, Arapça ve Farsça konuşurlarla birebir temasların eksikliğine rağmen, Arnavutlar bu milletlerle kültürel ilişkiler kurmuşlardır ve bu yüzden dilleriyle de tanış olmuşlardır; bu tanışma, özellikle Müslümanların kutsal kitabı olan Kuran'ın ve Farsçanın şaheserlerinin Arnavutçaya çevirilmesiyle gerçekleşmiştir. Son değindiğimiz nedene gelince, pagan – putperest anlamı olan, Arnavutçadaki, *gjaur* kelimesi, farsça kökenli olan bu alıntının girişi *emblemantik*/şüpheli bir durum kalmakta, bu sözcük 1920'lerde Arnavutluk'un Başbakanı olan Fan Noli adlı yazarımızın Ömer Hayyam'ın Rubailer eserinin çevirisinde kullanmıştır.¹⁰ Aynı sözcüğe, *kaúrr* – *káurr* şekilleriyle, sözlü Arnavutçada da rastlamaktayız. Sözcüğün anlamsal yapısı: 1. Müslüman olamayan; 2. Hristiyan. *Gjaur* şeklinin doğrudan Arapçadan, Fan Noli'nin kalemi üzerinden Arnavutçaya girdiğine dair tereddüdümüz yoktur. Ancak *Kaúrr* – *káurr* şeklinin Türkçe üzerinden girdiğini hartırıyoruz. Zira bu sözcük Türkçede *gavur* olarak kullanılmaktadır. Türkçe alıntılarının sağlam bir şekilde belirlenmesinde ve Arapça alıntılardan ayırt etmede, bu dillerin farklı özellikleri büyük bir ipucudur. Bilindiği gibi Türkçenin sesbirimlerinde –th ve –dh bulunmamaktadır; bu fonemlere karşın Türkçe –s ve –z sesbirimlerini kullanır. Arapçada ise –th(ث) ve –dh(ذ) fonemlerini görmekteyiz. Bunun için, doğu kökenli sözcüklerde bu fonemlerin bulunması, alıntının orijininin belirlenmesinde önemli bir kriter olarak görülmektedir. Arnavutçada, Muhammed Peygamberin (a.s.) sözü, emri veya tavsiyesi anlamına gelen *hadith* sözcüğünü, *hadis* şekilleriyle de bulmaktayız.¹¹ Bu durumda –th'li şeklinin direk

¹⁰ Rrëmbyen mall, memuriet e ar
Dhe t'Urtin plak e t'urtët shkencëtar
E quajnë Gjaur, se s'beson prralla,
Se s'qas mi supet, si ata, samar

¹¹ Mehdi Polisi, “Leksiku İslam, Pjesë përbërëse e leksikut të shqipes”, *Terminologjia Islame*, ASHAK, Prishtinë, 2006, p. 84.

olarak Arapçadan, –s’li şeklini ise Türkçeden geldiği sonucuna varmak zor değildir. Aynı şey bir başka ‘Arabizm’ olan ve Türkçe üzerinden Arnavutçaya giren *sevap* sözcüğü için de söylenebilir. Arnavutçada *thevap* olarak geçmektedir. Aynı şekilde Türkçede ve Farsçada bulunan ç (چ) sesbiriminin alıntılarda yer alması, bu dillerden yapılan alıntıların Arapça kaynaklı olanlardan ayırt edilmesinde bize yardımcı olmaktadır. *Çengel, çoban, çekiç, çarçaf, çati, kiç* v.b. sözcüklerin Türkçeden veya Türkçe yoluyla Farsçadan geldiğine inanmaktayız. İlgimizi çeken bir başka özellik de ç sesbiriminin, aslı Arapça olduğu bilinen sözcüklerde görülmesidir. *Çorap* ve *ilaç* sözcükleri bu grup alıntılara ait olan ve Arnavutçaya Türkçe üzerinden giren sözcüklerdir. Arapçada bu sözcükler *xhurab* (cuurab) ve *ilaxh* (iilac) olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapçada –p sesinin bulunmadığı doğrudur, ama –b sesbiriminin yer aldığı Arapça kelimelerdeki bu ses, Türkçede –p sesiyle karşılır. Bunun için *pazar, patëllxhan, paha* gibi sözcükler de kanaatimizce Türkçeden girmiştir. –gj sesi (kafi farisi) ile durum daha da farklılaşır. Türkçe ve Arapçada bulunmayan bu sesbirimini Farsçada görmekteyiz. Bu sesbirimini taşıyan doğu kökenli sözcüklerimiz az değildir. Başka delilimiz olmadığı için bu sözcükleri ‘Persizm’ saymaktayız. Ama diğer doğu kökenli sözcüklerde *gjergjef, gjol, gjemi, gjerdek, gjerdan*, gibi, –gj sesini içeren ve Türkizm olarak nitelendirilen alıntılarımızda, –g sesinin –gj’ye dönüşmesi eylemini görmekteyiz. Bunu da Arnavutçanın iç gelişimi olarak değerlendiriyoruz. Benzer örneklere Arnavutçanın diğer komşu dillerinden aldığı kelimelerde de rastlamaktayız. Örnek olarak, Yunanca *gymnasio* alıntısı, Arnavutçada *gjimnaz* olarak karşımıza çıkıyor. Ünlülerin sisteminde ise, –ü ünlüsünün Arapçada olmayışı, bize, bu sesbirimini taşıyan doğu kökenli sözcüklerimizin Türkçe kökenli veya Türkçe aracılığıyla giren sözcükler olduğuna kesin bir delildir. *Yrysh, dyshek, hyqymet*, bize göre Turkizmdir. Aynı zamanda *myfti* ve *mysliman* dolaysız alıntı olarak nitelediğimiz benzer örneklerdir. Alıntıların giriş yollarına gelince, bunların iki büyük grupta toplandığını biliyoruz: dolaylı ve dolaysız. Türkçe birçok sözcük için *jorgan, jastëk, çakmak, çekiç, çati, bosh*, gibi veren dil olmuştur; bazıları için de *vakt, nur, selam, zaif, pazar, xhami, qafir, kaur*, v.g. taşıyıcı dil rolünü oynamıştır. Türkizmaların diğer komşu ülkelerden girdiği görülmüştür. Arnavut lehçelerindeki Turkizmalarda görülen

vurgu değişikliği bu konu üzerinde çalışan dilcilerin delili olmuştur:¹² *penxh re, k fe, - penxher , kaf *. Türkçe kökenli sözcüklerin Arnavutçada yerleşmesi konusunda, onların artık s zl kemizin bir parçası olduğunu ve alıntı olarak hissedilmediklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. *Baba, gjerdan, tepsj, top, tenxhere, jast k, jorgan*, gibi sözcüklere dayanan en büyük dilcimiz Eqrem abej, “Turkizmalar Arnavutçanın eti ve kemiği olmuştur artık.” diye vurgulamaktadır.¹³

2.3. Sözdizimsel ve S zc kbilimsel Değerlendirme

Çalışmamızın başında dile getirdiğimiz gibi Türkçe ve Arnavutça arasındaki dil ilişkileri Ortaçağ başlarına denk gelmektedir. Bu dönemin Türkçesi, Arnavutçanın sesbiliminde, biimbiliminde, sözdiziminde ve anlambilimde, yani dil bilgisinin her dalında çok belirgin şekilde etkili olmuştur. Bu manzara, bize, dilsel etkinin kaçınılmazlığını ifade etmekle birlikte, edebiyatıyla, idari, iktisadi ve askerî terimleriyle daha gelişmiş Ortaçağ döneminde kullanılan Türkçesinin veren dil, Arnavutçanın ise alan dil durumunda olduğunu görmekteyiz.

Türkçe – Arnavutça dil temasından doğan etki, üstelik s zc kbilimsel ve deyimbilimsel düzlemde görülmüştür. Günümüz Arnavutasında 5000 kadar Türkçe kökenli sözcük bulunmaktadır. Ölçünlü Arnavutçada ise bu sayı 1800’e düşmektedir. Ancak deyim ve atasözlerimizde saklanan Türkçe sözcükler kanaatimizce 20.000’i geçmektedir. Verintilerin leksiko-semantik dağılımına değinecek olursak ilk sıralarda dile getirdiğimiz gibi din , askerî ve idari verintiler yer almaktadır. Ardından ev, aile ve şehir hayatı ile ilgili verintiler gelir. Ancak ister ölçünlü Arnavutçada olsun ister Arnavutçanın kuzey ve güney lehçelerinde olsun bu verintiler Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini korumaktadır. Örneğin *qilar* - kiler, *qoshe-* köşe, *gjerdek* – gerdek, *hambar* – ambar, *legen* – leğen, *aga* – ağa, *dyshek* – d şek, *peşqir-* peşkir, *postiqe* - hayvan postu, *qilim* – kilim; *orap-* orap, *pere* – pere, *qylah* – külah, *badihava* – bedava, *dyqan* – dükkan, *qar* – kar, *sheqer* – şeker, *karvan* – kervan, *arshi* – arşı, *şat rvan* – şadırvan, v.b. en çok kullanılanlardır. Yukarıda değinemedimiz ev, aile ve akrabalık ilişkelirimizde de yer alan birçok Türkçe verintilerini aşağıda tablo şeklinde veriyoruz:

¹² Emil Lefe, “Vendi i orientalizmave ndr  huazimet e shqipes”, *Studime Filologjike*, No. 1-4, 1993, p. 36.

¹³ Gjovalin Shkurta, *Kahe dhe dukuri t  kultur s s  gjuh s shqipe*, Tiran , 2003, p. 201.

Arnavutçadaki Türkçe alıntılar	Türkçenin Arnavutçadaki verintileri
Babë	Baba
Ballkon	Balkon
Bardhak	Bardak
Biçak	Bıçak
Bodrum	Bodrum
Bojë	Boya
Çarçaf	Çarçaf
Çati	Çati
Çekmexhe	Çekmece
Çerep	Çerep
Çilte-Shilte	Şilte
Çorap	Çorap
Dajë	Dayı
Demir-Oxhak	Demirocak
Depo	Depo
Divan	Divan
Dolap	Dolap
Dyshek	Döşek
DysHEME	Döşeme
Halla	Hala
Hanxhar	Hancar
Ibrik	İbrik
Jastik	Yastık
Kazan	Kazan
Kese	Kese, naylon
Kulluf	Kılıf
Kusi	Kusu
Magaza	Mağaza
Mangall	Mangal
Minder	Minder
Najlon	Naylon
Nallane	Nal
Odë	Oda
Oxhak	Ocak
Penxhere	Pencere
Perde	Perde
Piru	Piru - çatal (<i>Kıbrıs şivesinde</i>)
Qemer	Kemer
Qereste	Kereste
Qerpiç	Kerpiç
Qilim	Kilim
Raft	Raf

Arnavutçadaki Türkçe alıntılar	Türkçenin Arnavutçadaki verintileri
Saç	Saç
Sahon	Sahan
Satër	Satır
Sexhade	Seccade
Sofër	Sofra
Tabaka	Tabaka
Tavan	Tavan
Tavë	Tava
Tepsi	Tepsi
Tezja	Teyze
Torbe	Torba
Verandë	Veranda – balkon (<i>Kıbrıs şivesinde</i>)
Xham	Cam
Xhezve	Cezve
Yorgan	Yorgan

2.4. Dil yapıları ve dil öğrenimi

Diller birbiriyle benzeşse de benzeşmese de, dil etkileşimini ve öğrenimini zorlaştıran nedenler çok yönlüdür. Yabancı dil öğretiminde yaşanan sorunlar anadil ile yabancı dil arasındaki en çok çelişmenin olduğu alanda görülmektedir. Türkçe öğretimi esnasında bu sorunla karşılaşmaktayız ve sorunu doğru olarak tanımlayabilmek için biraz iki dil arasındaki sözdizimsel farklılıklara değinmek gerekir.

Türkçe ve Arnavutça arasındaki en büyük ayırım, Türkçede kurallı tümcenin öğeleri, yani tümcenin kurucuları “Özne+Nesne+Yüklem” dizilişini izlerken,¹⁴ Arnavutçada bu diziliş “Özne+Yüklem+Tümleç” (Subject-Verb-Object) sıralaması şeklindedir.¹⁵

Toni po lexon gazetën Toni gazeteyi okuyor

Ö Y N Ö N Y

Türkçede yüklem ile tümleç arasındaki bağlantı ad durum ekleriyle sağlanır, Arnavutçada ise bu ilişki çeşitli ilgeçlerle (edat) gerçekleşmektedir:

Arn. Toni doli *nga* shkolla Tr. Toni okul-*dan* çıktı

¹⁴ Tahir Nejat Gencan, *Dil Bilgisi*, TDK Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1975.

¹⁵ *Gramatika e Gjuhës Shqipe*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë. 2002, p. 54.

Ad tamlamasında tamlayan Arnavutçada solda, Türkçede ise sağdadır.

Arn. *Libër shkollë* Tr. Okul *kitabı*

Tüm eklemeli dillerde olduğu gibi Türkçede de ilgeçler adlardan sonra gelmektedir, Arnavutçada ise ilgeçler adların önüne yerleşmekte.

Arn. Për fëmijët

Tr. Çocuklar için

Me Tonin

Toni ile

Türkçede iyelik zorunlu bir öge görünümündedir; bu eki kullanmadan Türkçe konuşmaya başlarsak yabancı olduğumuzu hemen belli ederiz. Arnavutçada ise daha yalın konuşulur. Bunu basit bir sorunun cevabı ile açıklayabiliriz;

Tr. Ne yapıyorsun? Ellerimi yıkıyorum / Elleri yıkıyorum*. Babamı gördüm / Babayı gördüm*

Arn. Çfarë po bën? Po laj duart. Pashë babain

Arnavutçada ise bağlamdan yararlanarak iyelik ekinin ve iyelik önadının kullanımı gereksiz ve fazlalık haline gelmiştir. Bu olguyu aşağıda yer vereceğimiz dil içi düşünce ile açıklamaya çalışacağız.

Bunlar gibi, dillerimizin farklı yapılarının yanına, Arnavutçanın karşılayamadığı veya farklı dilsel birimlerle karşıladığı ek veya ilgeçlerin kullanımı, dil öğrenimini zorlaştıran önemli etkenlerdir.

Bu grupta, Türkçedeki –an, –en; –miş, –miş, –muş, –müş; –dık, –dik, –duk, –dük sıfat-fiillerinin kullanımı en belirginleridir.

Anlamsal olarak bu eklerin karşılığı dilimizde – ki ilgecidir. Ancak eylemden sıfat ya da ad yapan eklerimiz de vardır, ama bunu sadece belirgin eylemlerde görüyoruz.

Tr. alan/gönderen

Arn. marrësi/dërguesi

Böylelikle cümle kuruluşunda aşağıdaki gibi hatalar yapıldığını görüyoruz:

Orada ağlayan çocuğa su verdim / Orada ağlıyor ki çocuğa su verdim.

Annem yanmış ekmeği çöpe attı / Annem yandı ki ekmeği çöpe attı.

Sıfat-fiil gruplarındaki eklerden eşdeğerliği sadece, geçmiş zamanı bildiren -dık, -dik, -duk, -dük ekinde görüyoruz. Bu ekin kullanımı Arnavutçadaki kurallı -ki’li tümcelerle denktir. Buna rağmen, dili yeni öğrenenler Arnavutçadan Türkçeye aktararak tümce kurduklarında benzer hatalara düşerler.

Onun aldığı kitabı beğenmedim / Onun aldı ki kitabı beğenmedim.

Bugün anlamadığımız konuları tekrar edeceğiz / Bugün anlamadık ki konuları tekrar edeceğiz.

Bu örnek aslında, “yabancı dil öğreniminde yaşanan sorunların yalnızca her iki dilin büyük farklılık gösterdiği alanlarda değil, benzer ya da çok az farklılığın görüldüğü alanlarda da çok büyük öğrenim sorunlarının görüldüğünü” ifade eden Helbig’in görüşü hatırlatıyor.

Her dil kendi sözdizimsel yapısına göre, belirli dilsel görüşünü, diğer dillerden farklı olarak ifade eder.¹⁶ Bütün dillerin kendilerine has veya özel, kavrama ve düşünme tarzları vardır. Humboldt’a göre,¹⁷ farklı dillerin sözcükleri aynı kavramı gösterebilirler bile hiçbir zaman gerçekten eşanlamlı değildirler; dil öğrenimini zorlaştıran en büyük etkenlerden birisi de bütün dillerin özel bir dünya görüşünün ve iç düşünme yapısının olmasıdır. Aynı zamanda, dillerin çeşitli oluşları yalnızca onlardaki öğelerin, göstergelerin, seslerin çeşitli olmasından kaynaklanmaz. Dünya görüşlerinin çeşitliliği de dillere ayrı bir karakter verir, onları çeşitli kılar.¹⁸ Bir insanın yabancı bir dil öğrenmesi ise onun yeni ve farklı dış bir düşünme sistemine girmesi demektir. Bizim dillerimiz de şüphesiz bu kuralın dışında değildir. Üstelik Türkçe zengin çokanlamlılığıyla Arnavutçaya göre bambaşka bir dünyaya sahiptir. İnsan yabancı bir dile her zaman az ya da çok kendi öz dünya görüşünü, giderek kendi öz dil görüşünü de taşır.

Türkçede *yağmur yağmak* olayı Arnavutçada *düşmek* eylemi ile anlatılıyor.

Yağmur yağdı

Yağmur *düştü*

¹⁶ Ray Jackendoff, *Linguaggio e natura umana*, Bologna, İtalya, 1998, p. 252.

¹⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara, 1998.

¹⁸ Bedia Akarsu, *È. Von Humboldt’da Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 64.

Türkçede *acıkmak* ve *susamak* gibi durumlar özel birer eylemle anlatılıyor, Arnavutçada ise bu durum bir nesneye benzetilerek *-var* eyleminin yardımıyla ifade ediliyor. Bu nedenle de Arnavutçadan Türkçeye yanlış aktarımlar yapılabiliyor.

Arn. Kam uri Tr. Acıkma var
Kam etje Susama var

*Üşüme*k eylemi de bu türdendir; fakat Türkçeye çeviri yaparken veya dili yeni öğrenenler, *soğuk* kavramını kullanırlar ve olumsuz bildirimini – yok eylemi ile söylerler.

Arn. Kam ftohtë, Nuk kam ftohtë
Tr. *Soğuk var; soğuk yok*

Türkçede *bakmak* eylemi yönelme durumunda bir tümleç alır; Tr. Tahtaya baktım, denize baktım, bana bak gibi. Arnavutçada böyle bir tümcede belirtili nesne olarak nitelendirilen bir tümleç gerektirir.

Arn. Pashë tabelën, pashë detin, më shiko mua
Tr. *tahtayı baktım, denizi baktım, beni bak*

Türkçede *yazmak* eylemi de yönelmeli bir tümleç alır: Tr. *tahtaya yazdım, deftere yazdım gibi*. Arnavutçada bu eylem bulunma durumunda bir tümleç alır.

Arn. *shkrova në tabelë, shkrova në fletore*

Çalmak eylemi de her iki dilde çokanlamlı sözcükler arasındadır.

Tr. Zil çalmak, kapıyı çalmak gibi / Arn. i bie ziles, i bie kitarës, i bie derës

Ancak, Arnavutçada bu eylem *birine vurmak* anlamında da kullanılmaktadır. Bu yüzden Arnavutçadan Türkçeye aktarımlar *zile vurdum, kapıya vurdum*¹⁹ gibi olabilir.

3. Arnavutça – Türkçe İlişkilerinde Çağdaş Türk Edebiyatının Yeri

Her zaman gerekli olan, ama, bilindiği gibi, aynı zamanda sorun oluşturan periyodik ayırımlardan kaçınmak için, ‘modern’ teriminin

¹⁹ Türkçede *kafasına çalmak* şeklinde *vurmak* yerine kullanıldığı gibi.

yerine ‘çağdaş’ terimini kullanmayı tercih ediyoruz. Konumuzla doğrudan bağlantılı olmamasına rağmen, tercih ettiğimiz ikinci terim, *çağdaşlık* düşüncesinin yanı sıra, belirli bir edebiyat ürününü belirten şekil ya da içeriği ile ilgisi olan *yenilik* düşüncesini de taşımaktadır.

Çağdaş Türk edebiyatı ile, 1923 yılından beri elde edilen bütün edebiyat ürünlerini anlamaktayız. Bu zamansal tarihler ise Türk edebiyatında kanonik²⁰/standard olarak kabullenmiş *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*²¹ dönemiyle denktir. Aynı zamanda, *çağdaş Türk edebiyatı* olarak, birçok Türk edebiyatçıları, şimdiye kadar söz ettiğimiz zamansal sınıırn ötesine geçerek, 1839 yılında, Tanzimat reformları ile beraber başlayan *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı*²² olarak adlandırmışlar.

‘Çağdaş Arnavut edebiyatı dönemi’ 1912 yılından sonra ortaya çıkan edebiyattır, bu tarih aynı zamanda Arnavutluk’un bağımsızlık tarihidir.²³

Osmanlı İmparatorluğu’dan kopmadan önce, Arnavutluk’ta Türk edebiyatı, Arnavut aydınlar arasında iyi biliniyordu, hatta aydınların birçoğu edebi ürünleri orijinal dille yani Osmalıcayla bile takip edebiliyorlardı. Zamanın Arnavut aydınları aynı zamanda Türk edebiyatının önemli isimlerindendi: Şemsedin Sami ve onun diğer Frashëri²⁴ kardeşleri ile Mehmet Akif Ersoy.

Arnavutluk’ta ilgi çekici bir edebiyat beşiği olan, ‘Beyteciler Edebiyatı’ olarak adlandırdığımız bir edebiyat dönemimiz de vardır; bu dönemin ürünlerinde Arnavutçayı Arap harfleri ile yazma eğiliminin ve Türk-Arap-Fars edebiyatının takip edilen motif, model ve stilistik şekillerinin de az olmadığını söyleyebiliyoruz.

²⁰ *Kanonik* kelimesi, İngilizcede kullanılan *canonical* teriminden Türkçeleştirmeye çalıştığımız bir terimdir.

²¹ İnci Enginün, “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı”, *Genel Türk Tarihi*, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. s. 511.

²² Orhan Okay, “Osmanlı Devleti’nin Yenileşme Döneminde Türk Edebiyatı”, *Genel Türk Tarihi*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. s. 79.

²³ *Historia e popullit shqiptar*, V. III Akademia e Shkencave Tirane

²⁴ Türkiye’de Şemseddin Sami olarak tanınan ünlü yazarın soyadı, Frashëri’dir. Özellikle tercümeleriyle Arnavut edebiyatına paha biçilmez eserler kazandıran kardeşleri de vardır: Naim Frashëri ve Abdül Frashëri.

Bağımsızlığımızın ilanından sonra, yani 1912 yılından sonra, bilinen nedenlerden dolayı, her türlü sahada kopmalar ve uzaklaşmalar görmekteyiz, böylesi bir uzaklaşmayı kültürel ve edebi alanlarda da görüyoruz. Doğal olarak bu, Türkiyedeki edebi gelişmelerin takip edilmemesine de yansiyacaktı.

1920’li yılların başında Mustafa Kemal’in önderliğinde şekillenen Türkiye yine Arnavut aydınları için bir referans noktası olacaktı. Ama bu sefer referans üstelik siyasi etmenlerle olacaktı. 20. yüzyılın başında Arnavutluk bağımsızlığını yeni elde etmişti ve gözler daha çok batıya yönelmişti. O zamanlar ‘Doğu’dan, yani ‘Osmanlı’dan gelen her şey gericiliğin eş anlamlısıydı. O günlerin heyecanında Batı’ya ulaşmak ideal idi, Doğu ise ‘bir an önce kurtulmak istenilen bataklık’ın simgesini taşıyordu.

Bu tarihi veriler, bizlere, Doğu’dan gelen değerleri kabul etmenin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Diğer yandan ise vurgulamamız gerekiyor ki, milli kültürümüz doğudan gelen ve yüzyıllardan beri yerleşen değerleri günümüze kadar saklayacaktı. Bu sebeple böylesi değerlerden kaçma, hatta bu değerleri değere-aykırı görme artık abes sayılacaktı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Arnavutluk’ta yerleşen sosyal-realist kültür ise bu doğrultuda ilerici bir tavır sergiledi. Sosyal-realist kültür, doğrudan veya doğal olarak, toplumlar arası ilteşimi engelleyen birçok bariyeri, yenisini koymak kaydıyla, ortadan kaldırdı.

Küçük toplumlar ve özellikle antiemperyalizm bünyesinde olan toplulukları tercih ettikleri doğrudur; İlginç olarak o zaman için, ‘Türkler’ ne büyük toplumlar ne de küçük toplumlar arasında yer alıyordu; ama gördüğümüz kadarıyla o zamanlarda ‘kamusallaştırma ilkesi’ yürürlükteydi, yani, “her şeyiyle düşmana dönüştürdükleri Batı’dan gelen değerler boşluğunu, farklı ülkelerden ve aynı zamanda Türkiye’den de ithal edilen değerlerle dolduracaklardı” (Yine de bununla ‘eski sevdalara’ dönme eğiliminden bahs etmiyoruz). İthal edilen değerler arasında edebiyat ürünlerinin önemli rolü vardı.

Günümüzde, genellikle Türk edebiyatı ve özellikle de çağdaş Türk edebiyatı, Arnavutluk kamuoyunda çok az tanınmaktadır. Çünkü, bizim ilköğretim ve ortaöğretim(lise) edebiyat programlarında, Türk

edebiyatından şairlerden sadece Nazım Hikmet ve romancılardan sadece Aziz Nesin yer almaktadır. Bu yazarlardan da birer sayfa örnekten başka bir şey yoktur.²⁵

Tabii ki, Nazım Hikmet'in şiirinin ve Nesin'in nesrinin, her türlü edebiyat antolojisini, basım yeri ve zamanı fark etmeksizin, onurlandıracağına çok eminiz; ama bütün Çağdaş Türk Edebiyatını temsil etmek için bunlar yetersizdir.

Geçtiğimiz yüzyılın 90'lı yıllarına kadar olan tanımamanın veya bilmemenin, pek sıcak olmayan ilişkilerden ve yazar seçimindeki katı tutumlardan dolayı olduğunu anlıyor ve kabul ediyoruz, ama Arnavutluk'un dünyaya açılmasıyla ve serbestliğin yerleşmesinden sonra bu tanımamayı ve bilmemeyi anlayamıyor ve hoş karşılamıyoruz. Bu noksanlıklardan dolayı Arnavut okuru suçlanamaz.

Kütüphanelerimizde, çağdaş Türk edebiyatından değişik yazarların eserleri yer almaktadır. Bunların arasında, Yaşar Kemal, Reşat Nuri Güntekin, Suad Derviş, Talip Apaydın, Fakir Baykurt...

Bu yazarların Arnavutçaya çevirilen eserlerinde gördüğümüz bazı sorunların en belirginlerini dile getirmekte fayda vardır:

İlk olarak şunu belirtmemiz gerekir ki, bu eserler 70'li – 90'lı yılların çevirileridir; bu devir Batılı yazarların eserlerinin çevirisinin, siyasi nedenlerden dolayı, sınırlandırıldığı devirdir. Göze çarpan bir başka durum ise sekiz bini geçmeyen tiraj meselesidir. Bu rakam, yabancı yazarların eserlerinin ortalama tirajın çok altında bir rakamdır).

Bir başka büyük sorun ise, o zamanlarda Türk yazarlarına ait eserlerin Türkçeden değil, başka yabancı dillerden çevrilmesidir. Bunu, ünlü yazarımız Dritëro Agolli samimiyetle kabul eder ve Yaşar Kemal'in *İnce Memed* kitabının önsözünde şöyle ifade eder "...kitap, dikkatli olarak Donika Omari tarafından, sözcüklerin zenginliğini koruyarak çevirilmiştir. Tabii ki çevirmen için zor bir iş olmuştur, çünkü Türkçeyi bilmememize rağmen ve orijinalinin tadını alamamamıza rağmen, Yaşar Kemal'in dilinin ağırlıklı ve zengin olduğu hissedilir."²⁶

²⁵ Adriatik Derjaj, "Rreth Drejtshkrimi të turqizmeve dhe emrave vetjakë me origjinë turke", Prishtine, 2007, p. 129.

²⁶ Dritëro Agolli, *Kujtime*, Tiranë, 1988, p. 279.

Yine de, sözcüklerinin zenginliğini ve ağırlığını, eserlerin başka dillerden okuduğumuzda da görebiliyoruz”. Bu kitabın ilk sayfasında, -çeviren Donika Omari- diye belirtilmiştir, ama hangi dilden çevirildiği yazılmamıştır. Önemli yazar ve çevirmenlerimizden olan Besnik Mustafaj da, Nazım Hikmetin ‘İnsan Pejsajları’ adlı eserini çevirmiştir. Bu çeviri kanatimizce Fransızcadandır.

Eserlerin orijinal dilden değil de başka dillerden aktarılması yeni bir olgu değildir.²⁷ En ciddi yayınlarda bile buna rastlayabilmekteyiz. Burada yeni olan, bu eserlerin orijinalinden çevirilmiş gibi gösterilmesidir. Birçok kişi bunu ‘cehaletin günahı’ olarak adlandırabilir... ama bizim için bu olay bundan daha öte bir şeydir.

Aktarmalı çeviriler olarak adlandırdığımız çeviler ise edebi eserlerin anlaşılmasını kolaylaştırmaz, bilakis zorlaştırır. Bu sorunla beraber, biz ‘eserin başkalaştığını’ da fark ediyoruz; bunu çeviri kaynaklı değil, sakatlanmış ve kısaltılmış nedenlerden dolayı bir basım sorunu olarak görüyoruz.

Bunu, önemli Türk yazarlarından olan R.N. Güntekin’in *Çalılıkusu* adlı eserinde görüyoruz. Devrin takip ettiği unsurlar ve cinsel öğeler çıkarılmıştır. Çevirmen, kitabın adını, -eserin kahramanı olan ‘Feride’ ismini kullanarak- değiştirmiştir.

Türk edebiyatının Arnavut okuru tarafında anlaşılmasını daha da güçleştiren, bir yazardan bir veya ikiden fazla çevirilmiş kitabın olmamasıdır.

Üzerinde durduğumuz zamanda, Türk yazarlarından, bu konuda sadece Yaşar Kemal’e ayrıcalık yapılmıştır. Onun, ‘Orta Direk’(1975), ‘İnce Memed’(1983) vb. Arnavutçaya çevrilmiş eserleri vardır. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi bu kitabın ön sözünü Yaşar Kemali’n meslektaşı ve milli edebiyatımızın önderi olan Dritëro Agolli özenle yazmıştır. Aynı zamanda, Arnavutluk’un elit yazarları tarafından, değer verilen ve onurlandırılan Nazım Hikmet hakkında yazarımız Azem Shkreli şunları ifade ediyor “... *Hikmet dediği gibi, o büyük şair, ateşten sözleriyle...*”. Çağdaş Türk edebiyatının temsilciliğini yapan yazarlar için verilen değer ve önemin 80’li yıllardan sonra başladığını görüyoruz. Bu tarihler Arnavutluk’un daha bir serbest-liberal konum aldığı zamanlardır.

²⁷ *Edebiyat Antolojisi*, Can Yayınları, İstanbul, 2007.

Son zamanlarda, iki ülke arasında her alanda çoğalan ilişkilerden dolayı, Türk dili ve kültürüyle ilgilenenlerin sayısının artmasıyla, genel olarak Türkiye'ye karşı ilgi ve özen daha da artmıştır.

4. 1990 Yılından Önce Arnavutçaya Çevirisi Yapılan Türkçe Eserler

Aziz Nesin, *Nuk është krejt ashtu* (Tam Öyle Değil), Tiran, 1979.

Fakir Baykurt, *Qyteti është larg* (Şehir Uzaktır), Tiran, 1979.

Nazım Hikmet, *Peizazhe njerëzore* (İnsan Manzaraları), Tiran, 1989.

Orhan Pamuk, *Keshjtjella e Bardhe* (Beyaz Kale), Tiran, 2008.

Reşat Nuri Güntekin, *Ferideja* (Çalığışu), Tiran, 1979.

Suad Derviş, *I burgosuri i Ankarasë* (Ankara Mahkumu), Tiran, 1962.

Talip Apaydın, *Alo fëmijë, Tregime* (Alo, Çocuklar), Tiran, 1984.

Yaşar Kemal, *Memet Imcaku* (İnce Memed), Tiran, 1983.

Yaşar Kemal, *Shtylla* (Orta Direk), Tiran, 1975.

5. Arnavutlukta Türkçe Eğitimi

Çalışmamızın en başında dile getirdiğimiz gibi, Arnavutça, Hint-Avrupa dil ailesine mensup dillerden birisi olup, bu ailede Yunanca ve Keltçe gibi tek başınadır; Latin, Germen ve Slav dilleri ile hiçbir bağlantısı olmayan bir dildir. Komünizm döneminde sadece ekonomik ve siyasi açıdan kapalı olmayan Arnavutlar, komşu olan ve olmayan milletlerin dillerinden de yarım asır kopuk yaşadı. Ancak bu kopukluk ve engelleme yabancı dil öğrenimini körleştiremedi, bilakis onu kat kat artırdı. Bu sistemin belirli dönemlerinde yabancı dil olarak resmi eğitim ve bilim dili Rusça'ydı. Aynı şekilde Fen-Edebiyat fakültelerinde kullandığımız kaynak kitaplar da Rusçaydı. Hatta dil ideolojisi olarak Marksist-Leninist Dil Felesefesi veya Kuramı yürürlükteydi. Günümüzde asıl nedenlerini anlamak zor olsa da, vatandaşlarımız ortaokuldan üniversiteye kadar bu dili öğrenmelerine rağmen, bir şekilde bu dile toplumca ısınamadılar ve 90'lı yılların sonlarında, komünist

sistemin çökmesiyle, birden bire bir kopma yaşandığına şahit olduk. Bu durum Arnavutlarda ikinci kez yaşanmıştı. Benzer bir duruma Osmanlı Devletinin 1912’de bölgeden ayrılmasında da rastlanmıştı. Komünist dönemde, yasak olmasına rağmen, insanlarımız, gizlice, el yapımı antenlerle komşu ülkelerin (İtalya, Yunanistan ve Yugoslavya) radyo ve televizyon kanallarını takip ederek bu dilleri kolayca öğrenmeye başladı. Vurgulamak gerekir ki, halkın elinde İtalyanca veya Yunanca dilbilgisi kitapları yoktu. Diğer yandan aynı dönemde eğitilmiş kitlelerin Fransızca veya İngilizce öğrendiklerini de biliyoruz. Otodidaktik eğitim (kişisel eğitim) olarak adlandırılan bu eğitim yöntemi öğretmensiz gerçekleşiyordu. Anlaşılabileceği gibi buna ancak kişisel-görsel yabancı dil öğrenimi diyebiliriz. Zor şartlarda ve öğretmensiz olarak gerçekleştirilen bu yabancı dil eğitim-öğrenim yöntemlerinin başarısı dilbilimcilerin ‘neden’ ve ‘nasıl’ sorularını sormalarına neden olabilir. Toplumdilbilim veya ruhdilbilimle uğraşanlar bu sorulara farklı cevaplar verebilirler ama bizim sadece bir cevabımız var, o da ‘sevgi’ ve ‘sempati’dir.

90’lı yıllardan sonra, sınırların açılması ve ülkemizin serbest piyasa ekonomisine girmesiyle durumlar yüz seksen derece değişti. Şu anda küçük Arnavutluk’ta Çineden Arapçaya, dünyanın önemli dilleri resmi kurumlarca başarılı bir şekilde öğretilmektedir. Türkçe tabii ki bu konuda en önde gelen dillerdendir. 1995–1996 eğitim yılından itibaren, Tiran Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Slav ve Balkan Dilleri bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü açıldı. İlk kontenjanı on öğrenci olan bu bölümde, şimdilerde yıllık kırk beş-elli öğrenciye Türkçe öğretilmektedir. Bunun yanında Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından yaklaşık on beş yıl boyunca, iki bin kursiyere ücretsiz Türkçe öğretilmiştir. 2009’da açılan Yunus Emre Enstitüsü’nde de Türkolojiye destek olarak Türkçe dersleri verilmektedir. Bu kontenjan, bizlere, Arnavutluk’ta, Türkçeye karşı gösterilen ilginin derecesini ve Türkçe eğitiminin en iyi şekilde verilmesi gerektiğini göstermekle birlikte, insanlarımızı birleştiren kültürel ve dilsel unsurların ortaya çıkarılması için daha da derin ve geniş çaplı çalışmalarının yapılması gerektiğine inanmaktayız.

6. Sonuç

Çağdaş prensiplere göre, dilsel ödünçlemenin olgusu, bir kitlenin konuşurlarının başka bir kitlenin konuşurlarıyla gerçekleştirdikleri temasın meyvesidir. Böylesi bir temas, kültürel ve dinsel faktörlere uzanan; tarihi, coğrafi, siyasi, iktisadi, sosyal vb. faktör ve nedenlerden oluşan bir nedenler gerdanının sonucu olabilir. Bu bakış açısıyla değerlendirecek olursak temasın doğası verinti ve alıntılarının dinamiğini belirlerken, temasın uzantısı, yoğunluğu ve zaman yayılımı ise verinti ve alıntılarının tipolojisini belirler. Aslında verilen bir dilin, bir ya da birden çok dille oluşturabildiği dilsel temaslar, soyut olarak bir ilişkinin olduğuna işaret etmez. Aksine bir kültürün ve bir kitlenin ya da topluluğun bir başka kültür, bir başka kitle ya da toplulukla olan ilişkisine işaret eder. Bu doğrultuda bakınca, insanlar arasındaki ilişki doğrudan bir ilişki olmayabilir. Fakat kültür, dünya görüşü, etik (yaşama tarzı) gibi hususlar ise her zaman doğrudan bir ilişkiyi işaret eder.

Bu çalışmada, Arnavutlar ve Türkler arasındaki dilsel ve kültürel ilişkileri el alındı. Bu ilişkiden doğan toplumsal değerler ve dil etkileşiminin getirdiği dilbilgisel veriler üzerinde duruldu. Arnavutçada bulunan ve tazeliğini tıpkı ilk temaslarda olduğu gibi koruyan Orta Çağ Dönemi Türkçesi olarak da adlandırdığımız Türkçe verintilerin biçimbilimsel, sözdizimsel, leksikolojik ve deyimbilimsel izleri tespit edilmeye çalışıldı. Bu doğrultuda ilk olarak Arnavutçada bulunan Türkçe verintilerin kimi toplumsal değerlerden yola çıkarak, eskilik, derinlik ve yayılma kriterlerine göre bir betimleme yapıldı.

Dil etkileşimi olgusunun en derin parametrelerini gösteren, Arnavutçanın sözcelemine giren ve Osmanlı Devleti Dönemi Türkçesinin ilk devirlerine uzanan Türkçenin zenginliğinin aynası saydığımız ve üstelik ruhsal ve kültürel alanlarında kullanılan sözcüklerin, morfo-fonolojik uyum kriterleri üzerinde duruldu. Geride bıraktığımız yüzyılın ortasında gelişen püristik görüşlerin (anadili yabancı sözcüklerden temizleme çabası) yerini özellikle son yirmi beş yılda yepyeni görüşlerin aldığını görüyoruz. Diller arasında görülen ve birliktelik değerler taşıyan verinti ve alıntılara

sahiplenme eğilimine şahit olmaktadır. İşte, her halde bu eğilimden dolayı, Osmanlı Devleti Dönemi Türkçesi devirlerinde Arnavutçaya giren birçok verintileri, yerli ve yabancı araştırmacılar Arabizm veya Persizm saymaktadır.

Morfo-fonolojik düzlemde yapılan ince analizlerle, Osmanlı Devleti Dönemi Türkçesinin ilk devirlerinde ve sonrasında Arnavutçaya giren sözcüklerin, Türkizm oldukları ortaya çıktı.

Çalışmada çağdaş Türk edebiyatının Arnavutça-Türkçe ilişkilerinin 90'lı yıllardan önceki durumu üzerinde duruldu. Türk edebiyatının Arnavutçadaki yeri, süreç ve sonuç olarak incelendiğinde, edebiyatın ve edebiyat dışı unsurların el ele yürüdüğü, hatta bazı durumlarda birbirine yer verdikleri anlaşılmaktadır. Süreç, değişik ülkelerde de olduğu gibi hepimiz tarafından iyi bilinen yollardan geçmiştir. Bu yollar ise *taklit*, *inkar*, *yeniden tanıma* ve *yeniden değerlendirme* olarak adlandırılabilir. Veriler göstermektedir ki böylesi gelişmeler, Arnavutluk'ta doğunun taklitçileri olarak tanınan Arnavut *beytecilerin* ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer yandan Arnavut okuru, Türk edebiyatına karşı on yıllarca süren bir engel olma ve *inkarla* karşı karşıya kalmıştı. Buna rağmen Türk edebiyatından birçok yazarın eserine tercüme yoluyla ulaşabilmiştir. Arnavutluk'ta tanınan yazarların eserlerinin seçimi uzun süre ideolojik kriterlere dayalı olarak, yani edebi ve dilsel olmayan unsurlara dayanarak yapılmıştır. Üstelik, değerleri çok iyi bilinen yazarlar bile söz konusu oldukları zaman, eserin yorumlanması kendileri bu edebi akımla bağlantısı olmamasına rağmen sosyal realizm çevrelerinden öte geçemiyordu. Bu nedenle eserin ve yazarın tanımı da çoğunlukla eksik yansiyordu.

Last but not list, deyimince çalışmanın son kısmında Türkçenin Arnavutluk'taki eğitimi üzerinde duruldu. Tarihten biriken sevgi ve sempati ile, Tiran Üniversitesi ve TİKA gibi kurumların destek ve katkılarıyla iki toplum arasında nesilden nesile aktarılan birliktelik değerleri daha da artacaktır.

KAYNAKÇA

- Agolli, Dritëro. *Kujtime*, Tiranë, 1988.
- Akarsu, Bedia. *W. Von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara, 1995.
- Banguoglu Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara, 2007.
- Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Derjaj, Adriatik. "On Albanian Turkish Borrowings From Domestic Life And Related Phraseology", *ANAS Alb-Shkenca*, No 9-10, Makedonya, 2015.
- Derjaj, Adriatik. "Arnavutçadaki Türkçe kökenli deyimlerin sınıflandırılması" *Dialogue Between Balkan Languages*, UT. Arnavutluk, 2014.
- Derjaj, Adriatik. "Rreth Drejtshkrimit të turqizimave dhe emrave vetjakë me origjinë turke", *40 vjetori i konsultës së Prishtinës*, Kosova, 2007.
- Derjaj, Adriatik. "Arnavutça Türkçe Dil İlişkileri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 18, No. 3, 2010.
- Edebiyat Antolojisi*, Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1998.
- Gencan, Tahir Nejat. *Dil Bilgisi*, TDK Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1975.
- Gramatika e Gjuhës Shqipe*. Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë. 2002.
- Historia e popullit shqiptar*, V. III Akademia e Shkencave Tirane, 2004.
- İmer, Kamile. *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- Enginün, İnci. "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı", *Genel Türk Tarihi*, Cilt 9, Yeni Türkiye, 2002.
- Jackendoff, Ray. *Linguaggio e natura umana*, Bologna, İtalya, 1998.
- Lafe, Emil. "Vendi i orientalizimave ndër huazimet e shqipes", *Studime Filologjike*, 1993.

Polisi, Mehdi. “Leksiku İslam, Pjesë përbërëse e leksikut të shqipes”, *Terminologjia Islame*, ASHAK, Prishtinë, 2006.

Rifat, Mehmet. *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları–2 / Temel Metinler*, İstanbul, YKY, 2. baskı, Ankara, 2005.

Saussure, Ferdinand. *Genel Dilbilim Dersleri*, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1998.

Shkurtaj Gjovalin. *Kahe dhe dukuri të kulturës së gjuhës shqipe*, Tiranë, 2003.